

А. А. Марушкевич

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КАТЕГОРІЯ СОВІСТІ В АНАЛІЗІ ІВАНА ОГІЄНКА-МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

Акцентується увага на трактуванні категорії «совість» Іваном Огієнком-митрополитом Іларіоном, наводяться приклади її обґрунтувань сучасними науковцями. Розкривається суть феномену совісті як вимірника якості моральної зрілості громадянина в поглядах Івана Огієнка-митрополита Іларіона та вказуються авторські афоризми й афористичні словосполучення, види совісті у його баченні. Висвітлюється питання шкідливості скоєних проти совісті вчинків, заповідання зла.

Ключові слова: Іван Огієнко-митрополит Іларіон, категорія совісті, інтуїція, моральна зрілість, духовність, добро, зло.

Постановка проблеми. Протягом останніх років в українському суспільстві відбувається зміна пріоритетів: спостерігається неоднозначне ставлення до національних та загальнолюдських цінностей, надбань культурної спадщини, використання у якості досвіду напрацювань попередників. Ці зрушення у свідомості людей залежать від багатьох факторів і викликають різнобій оціночних суджень, нестабільність емоційних станів, неочікуваність поведінкових дій, які впливають на фізичне та психічне здоров'я конкретних осіб і на вироблення у них відповідних реакцій, якість здійснюваних учинків. Подоланню негативного впливу на психіку особистості, вдосконаленню її підходів до задоволення духовних потреб та прагненню до здійснення моральних учинків може допомагати спілкування, отримання з різних джерел переконливих знань про вражаючі історичні події, факти глибокої давнини, належний стан культури народу у різні періоди його існування, життя свого роду та окремих його представників тощо. Важливе значення має також вироблення об'єктивного ставлення до результатів своєї та чужої праці, досягнень, перемог. Особливо значущою у цьому руслі є здатність особистості до сумлінного виконання обов'язків у сфері професійної та інших видів діяльності.

У формуванні моральних якостей сучасних громадян велике значення має досвід успішних людей, чий досягнення, настанови, поради, вказівки мали значення у попередні часи і чий вчинки стали взірцем для інших. У цьому руслі важливе значення має усвідомлення феномена совісті, яка вдосконалюється під впливом багатьох факторів, у тому числі й доробку визначних попередників. Серед багатих змістом напрацювань, які слугують невичерпним джерелом інформації з проблеми формування сумління (совісті) у громадян, а надто у молодого покоління, є спадщина Івана Огієнка, в минулому випускника Київського університету Св. Володимира, відомого педагога, філолога, історика, філософа, релігієзнавця, людини, яка пройшла шлях від звичайного педагога до професора, міністра освіти і мистецтв, митрополита православної церкви та залишила нам неоціненний скарб – праці, які містять обґрунтовані позиції з багатьох питань життєдіяльності українського народу.

Метою публікації є аналіз поглядів Івана Огієнка щодо значення феномену совісті в житті людини.

Завдання – розкрити суть категорії совісті як вимірника якості моральної зрілості громадянина в трактуванні Івана Огієнка.

Стан дослідження. Категорія совісті протягом багатьох десятиліть була і залишається нині предметом аналізу представників різних галузей наукового знання, і тому її тлумачення міститься у багатьох виданнях, зокрема енциклопедіях та енциклопедичних словниках. Вона, на переконання багатьох учених, є регулятором активності особистості в соціальному середовищі і забезпечує «... соціальну екологічність існування кожного члена спільноти, не дозволяючи особистості-носію в ході індивідуальної саморегуляції руйнувати кордони особистісного простору інших, не втручаючись у них та не порушуючи тим самим природні права суспільного існування людей» [2, с.30]. Совість часто виступає механізмом діяльності та співіснування людини в родині, соціальному середовищі, державі. Відповідно, «... реалізація механізму совісті передбачає наявність сформованого особистісного еталона людини як її уявлення про себе як інтегровану соціальну істоту, здатну до життя в суспільстві» [2, с.31]. Вона проявляється у якості дій особистості, її емоційних реакцій на події оточуючого світу, хвилювань щодо здійснених учинків. Совість є наслідком морального розвитку особистості, її ідеалів. Вона виконує функцію самоконтролю соціальної поведінки людини, її участі у вирішенні власних проблем та проблем інших, реалізації своїх планів. Серед її властивостей – внутрішня здатність людини до саморегуляції, стриманості, сповідання певних моральних цінностей. Совість діє як внутрішній закон, регулятор щирості, шляхетності, особистісних взаємостосунків, передчуття майбутнього.

У науковому обігу побутує введене А.А. Ухтомским поняття «інтуїція совісті». Він розглядав совість як відносно самостійне явище, яке включає інтуїцію і керує людьми, ввібравши в себе враження від життя роду і попереджуючи особливими хвилюваннями і емоціями про те, що нині діється перед нами. Інтуїція совісті впливає на проектування дійсності. У підсвідомості людини вона уможливує передбачення ситуації за якої порушення внесених проектами дійсності законів буття перетворює їх в закони розплати [1, с.210].

Совість розглядають ще й як категорію етики, яка характеризує здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формувати для себе моральні зобов'язання, вимагати від себе їх виконання, робити самооцінку здійснюваних учинків. Вона сприймається як один із проявів моральної самосвідомості особистості, який реалізується у формі емоційних переживань та раціонального усвідомлення морального значення виконуваних дій [8, с.620].

Совість називають категорією моральної свідомості, яка включає у свій зміст рівень визнання людиною моральної відповідальності за свої дії і вчинки. Вона виявляється у здатності здійснювати постійний самоконтроль і самостійно визначати для себе систему моральних еталонів поведінки, а також проявлятися в усвідомленні моральності здійснюваних учинків та формі емоційних переживань. Унаслідок здійснення оцінки своїх дій за певною шкалою у людини може виникати задоволення собою або гостре почуття провини за порушення суспільно встановлених моральних норм співіснування в певному середовищі [6]. За тлумаченням у «Психологічній енциклопедії» (2006) для особистості людини совість є своєрідним внутрішнім моральним регулятором всіх її вчинків [6].

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи вище висловлені у наукових джерелах позиції учених щодо совісті ми доходимо висновку про їх співзвучність з поглядами Івана Огієнка-митрополита Іларіона. Його твори, такі як «Мої проповіді» (1973), «Книга нашого буття на чужині: Бережімо все своє рідне! Ідеологічні нариси» (1956), «Наука про рідномовні обов'язки» (1924), «Українська культура» (1918), «Хвалімо Бога українською мовою» (1962) та інші слугують нашим сучасникам основою у справі пізнання вказаного фено-

мена, оскільки за народним баченням совість відділяє добро від зла і має стати основним вимірювачем якості моральної зрілості громадянина.

Крім того, кращому усвідомленню громадянами категорії совісті слугують праці Івана Огієнка, які можемо класифікувати як шкільні молитви: «Молитва перед навчанням» (1918), «Молитва за Отчизну про перемогу над ворогом, посівшим рідну землю» (1921), «Молитви різні: Десять Божих заповідей» (1950); поради для молоді: «Як жити на світі: Мій дарунок для молоді» (1943), «Шануймо свою рідну мову! Десять різномовних заповідей для українського емігранта» (1955), «Криниця любові: Читанка для молоді» (1966); посібники для батьків та організаторів недільних шкіл: «Граматика малої Лесі» (1933), «Бог і світ: Читанка для молоді українських та недільних шкіл і для родин» (1964); морально-етичні проповіді: «Навчаймо дітей своїх української мови» (1961), «Бережімо і шануймо свою націю» (1964) та інші. У них, а найбільше в проповідях, Іван Огієнко-митрополит Іларіон порушував проблеми, які непокоять людей і стосуються правди, милосердя, співчуття, ставлення до всього близького і рідного тощо. Проблеми совісті він привернув увагу, оскільки, на його переконання, це та якість людини, яка має супроводжувати її у житті та спонукати до позитивних дій.

Провідуючи митрополит Іларіон як професор і відомий науковець дотримувався норм наукової етики та постійно нагадував віруючим, що проблема совісті розглядалася і до нього, а поняття «совісна людина» є досить поширеним. Він вважав, що совісних людей не так і багато, але саме у них потрібно вчитись робити корисні справи, дотримуватись правил моралі та етики. Совість, на його переконання, сприяє утвердженню у кожній людині духовності, вияву доброчинності, прояву найблагородніших якостей. Він наголошував на тому, що категорія «совість» є менше використовуваною ніж «сумління», яке трактував як «усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свої вчинки» [4, с.330]. Обгрунтування феномену совісті він розпочинав із трактування суті добра і зла, які по-різному сприймаються людьми: добро – як благо, зло – як щось негативне, небажане. У розумінні Івана Огієнка людина, яка творить добро, примножує свою духовність, гартує розум, приваблює оточуючих і цим самим засвідчує свою досконалість, яка пояснюється як «... стан такої людини, яка відчула у своєму житті чогири Світи Серця, а саме: серце дитини, серце брата чи сестри, серце чоловіка чи жінки, серце батьків» [7, с.97].

Іван Огієнко доводив, що сумління відділяє добро від зла, даючи нам змогу усвідомити, яка різниця між одним і іншим явищем, і як вони можуть впливати на особистість у тій чи іншій ситуації. Як нам видається, цю його позицію не можна розглядати однозначно. Проте, в будь-якому випадку, ми бачимо особистість з її можливостями вдосконалювати свій внутрішній потенціал, змінювати погляди на стосунки з оточуючими та довіряти тим, хто має здатність вислухати, поради, виручити. Від цього великою мірою залежить поведінка і бажання творити добро.

На думку митрополита, совість, яка формується під впливом родинного та соціального оточення, громади, державних структур, навчання у школі, залежить від рівня повсякденних взаємостосунків з іншими людьми. Він зазначив, що сумління «Бог вдихнув у людину ще при її створенні» [5, с.8]. Воно у поглядах Івана Огієнка є значущим для кожної людини, «свідчить про моральність наших учинків» [5, с.8], є центром внутрішнього світу. На його переконання морально досконалою особистістю є та, яка має дисциплінованість душі, визнає досягнення інших, шанує своїх провідників, бережно ставиться до всього близького і рідного, бажає постійно збагачувати свою духовність [5].

Категорія совісті (сумління) має своє втілення у багатьох державних документах, що допомагає регулювати різні ситуації, пов'язані з непорозуміння-

ми серед людей. Митрополит пояснював усі негаразди в світі тим, що «сумління стало менше» [5, с.9], і тому про нього потрібно нагадувати для підтримки стабільності у державі.

За Іваном Огієнком совість, як і інші якості особистості, не є однаковою у всіх людей і залежить від того, скільки вони працюють для її розвитку, вдосконалення. Він доводив, що в одних вона сильніша, в інших – слабша і наголошував на тому, що совість виробляється у процесі життєдіяльності як фахова, «уряднича, судейська, вчительська, наукова» [5, с.11]. Совість підтримує і стимулює позитивне ставлення кожного громадянина до якісного виконання повсякденних обов'язків, поцінування результатів своєї праці та досягнень колег, допомагає правильно зрозуміти суть процесів, які відбуваються у суспільстві і цим самим сприяє забезпеченню порядків у країні. Про неї та її значення у житті кожної особистості, на думку Івана Огієнка, потрібно говорити в навчальних закладах, релігійних установах і, загалом, всюди, де виникає необхідність і потреба у позитивній підтримці особистості і її добропорядних дій. Особливо бажано спілкуватись із тими, чії погляди лише формуються і є потреба у їх «шліфуванні». Тематику такого спілкування з громадянами, а особливо з молоддю, знаходимо у працях Івана Огієнка у вигляді афористичних висловлювань: «Двосдушна людина не постійна» [3, с.5], «Пожадливість народжує гріх» [3, с.6], «Гнів людський не чинить правди» [3, с.7], «Будьте ж виконавцями слова» [3, с.7], «Не нарікайте один на одного» [3, с.12] і т.п.

Митрополит розмежовував совість чисту, лукаву, не добру, вказуючи на те, що людина з чистою совістю у разі скоєння поганого вчинку чи випадкового порушення моральних норм збереже свою честь вибачившись і покавшись, зробивши крок уперед до вирішення конкретної ситуації; особа ж з лукавою совістю не визнає моралі, не кається і тому прирікає себе на неприйняття іншими людьми, на утвердження у їх душах думки про те, що лукава совість від лукавого сумління; той, хто має недобру совість є неморальною людиною, яку важко відразу зрозуміти і якій не можна вірити, до якої не бажано прислухатись [5]. Його вислови про совість та її значення у житті кожної людини легко сприймаються і засвоюються представниками різних вікових категорій, оскільки близькі народу особливістю свого «словесного оформлення». У проповідях Івана Огієнка знаходимо афоризми та афористичні словосполучення «порушена совість», «чутлива совість», «совість заговорила», «страх совісті», «совість гризе», «совість докоряє», «докори сумління», «совість невідкупна», «прокинулась совість», «совість – сторож поступків людини», «совість – то правда Божа», «совість родить страх у того, хто за совістю не живе», «якщо щось робиш, то роби так, щоб совість не кричала», «вартіша проста людина з розвиненою совістю, аніж інтелегент без совісті» [5]. У них категорія совісті набула особливого значення: вона розкривається ученим як явище, котре існує та впливає на перебіг життєдіяльності кожної людини і всього народу. Іван Огієнко стверджував, що люди, які мають чисту совість, не завжди сприйняті оточенням і їм не раз доводиться за неї терпіти, бо совісна людина завжди чинить відкрито, справедливо, правдиво, а цього багато хто боїться. Він переконував у тому, що в минулі часи люди, котрі «боронять совість, звалися пророками» [5, с.12].

Іван Огієнко доводив, що людина з чистою совістю здатна сама творити добро і вчити цьому інших, особливо молодих представників суспільства, які формують свої якості під впливом різних факторів. Він засуджував тих, хто не діє по совісті і не визнає її та цим самим підтримує зло, якого і так достатньо в суспільстві.

У його творчому доробку міститься аналіз проблеми, яка стосується розуміння і усвідомлення особою рівня шкідливості скоєних проти своєї совісті

вчинків, здійснення антиморальних дій, провадження у життя неправедних рішень, які можемо розглядати як заповідання зла. Негативні дії та вчинки спричиняють за висловом митрополита «інфляцію людини», яка витікає із «порушення основи християнства» і того факту, що «окрема людина зовсім обезцінилася» [5, с.170]. Він писав: «Сучасна людина легко приноситься в жертву державі, спілці, партії, капіталу й т.ін., які зовсім не дбають про неї поза дисципліною, поза покірною до себе» [5, с.170], а цього потрібно уникати.

Іван Огієнко, як митрополит православної церкви, переконував народ у тому, що «... в основі совісті лежать заповіді Божі» [5, с.13], а «Богові треба служити з чистою совістю» [5, с.10] і заповідей Божих порушувати не можна, тому совісна людина має творити тільки добро. Він підсилював належними прикладами з життя суспільства і конкретної особистості беззаперечні ідеї стосовно розвитку «чистої» совісті в людині, які є суттєвими в будь-який період життя країни і її народу і які невіддільні від рівня морального самовдосконалення кожного громадянина, яке у свою чергу залежить від багатьох факторів: здоров'я організму, соціального оточення, виховання, характеру організації власної активної діяльності, суспільного ладу, наявності позитивного прикладу. Суттєве значення для вироблення «чистої» совісті має воля людини та її устремління і бажання стати кращою.

Висновки. Розкриваючи суть категорії совісті в аналізі Івана Огієнка-митрополита Іларіона можемо стверджувати, що він особливу увагу приділяв зв'язку совісті з рівнем морального розвитку особистості, глибиною її духовності та відданості ідеалам. У його проповідях совість виступає у якості контролера виконуваних людиною дій, повертає її до моральності, гуманності, витримки, уважності. Совість, на переконання митрополита, спонукає до порядності, ввічливості, приязні, вдосконалення ідеалів доброго, прекрасного та справедливого. Загалом, категорія совісті у його поглядах є багатогранною, відтворюючою можливості впливу на внутрішній світ особистості. Вона включає у свій зміст вияв людиною духовності, доброчинності, найблагородніших якостей. У його розумінні та людина совісна, яка творить добро, примножує свою духовну скарбницю, гартує розум, приваблює оточуючих, засвідчує досконалість. Совість стимулює позитивне ставлення громадян до своїх обов'язків і підтримує їх виконання. Про неї та її значення, на думку Івана Огієнка, необхідно говорити в навчальних закладах, релігійних установах, недільних школах і т.п., оскільки вона впливає на інтелектуальний розвиток та моральне самовдосконалення особистості, примноження її культурного потенціалу, підвищення ефективної діяльності на користь рідного народу.

Список використаних джерел:

1. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – СПб. : Пройм – ЕВРОЗНАК, 2004. – 672 с.
2. Власова О.І. Совість як психологічний механізм регуляції соціальної активності особистості / О.І. Власова // Матеріали Всеукраїнської діалогової конференції, присвяченої 125 річчю з Дня народження Івана Огієнка – митрополита Іларіона (26 січня 2007 р.) / наук. редакція та концепція А.А. Марушкевич. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – С. 29-35.
3. Митрополит Іларіон. До благочестивого читача: Передмова / Митрополит Іларіон // Як жити на світі: Соборне послання святого апостола Якова. – Вінніпег : Вид. ІДВ, 1957. – 32 с.
4. Митрополит Іларіон. Етимолого-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон. – Вінніпег (Канада) : Накл. Тов. «Волинь», 1994. – Т. IV (П-Я). – 557 с.

5. Митрополит Іларіон. Мої проповіді / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Накл. тов. «Волинь», 1973. – 187 с.
6. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М. Степанов. – К. : Академкнига, 2006. – 424 с.
7. Релігійнознавчий словник / за ред. проф. А. Колодного та Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
8. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

The article deals with the interpretation of the category of «conscience» by Ivan Ohienko-Metropolitan Ilarion. The explanations of concept «conscience» by modern scholars have been presented. The essence of the phenol men on of conscience as a measurement of moral maturity of a citizen in Ivan Ohienko-Metropolitan Ilarion views has been revealed. There are author's aphorism sand aphoristic phrases about conscience and his opinion about kinds of conscience. The issue of the harm of doing evil and commit ted actions against conscience has been highlighted.

Key words: Ivan Ohienko-Metropolitan Ilarion, the category of conscience, intuition, moral maturity, spirituality, good, evil.

Отримано: 24.12.2016 р.

УДК 811.161.2:001(477)(092)

В. П. Мацько

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ПЕДАГОГІЧНІ НАСТАНОВИ ІВАНА ОГІЄНКА З МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано методичні поради, педагогічні настанови Івана Огієнка студентам палеографічного семінару при Варшавському університеті щодо опису кирилівських стародруків, а також методологію досліджень давньої української літератури. Доведено, що у своїй практичній науковій діяльності І. Огієнко-учений вдавався до лінгво-історичного, палеографічного, зіставного, аналітичного, біографічного, естопсихологічного, бібліографічного методів дослідження творів давнини. Означені методи втілено у його працях, які не втратили своєї актуальності, вони і нині можуть слугувати зразком для філологічних студій.

Ключові слова: методологічна система, кирилівські стародруки, текст, методи, науковий апарат, бібліографія, давня українська література.

Науковцями доведено, що методологія літературознавства є системою наукових методів, до яких вдається наука про літературу, включаючи їх теоретичне осмислення. Проблема методології літературознавства досі залишається відкритою, а методи дослідження пам'яток давнини й поготів. У добу соцреалізму вона зводилася до єдиної марксистсько-ленінської методології, ключовим моментом якої була ленінська з вивчення художньої літератури. Цій проблемі присвячували свої наукові розробки І. Козлик [2, с.2-9], В. Лесик [3], З. Мітосек [4], В. Удалов [11], К. Фролова [12] та ін.. Хоча польська дослідниця З. Мітосек, заторкуючи плуралізм методологій, резюмує, що «нині не випадає говорити про методологію літературних досліджень в одиниці, бо ж існують різні методології, які доповнюють чи заперечують одна одну, чи вступають в діалогічну взаємодію» [3, с.14], все ж методики досліджень давньої україн-